

نشریه علمی فقه، حقوق و علوم جزا
مقاله پژوهشی، سال هشتم، شماره ۳۲، تابستان ۱۴۰۳، صفحات ۹۷ تا ۱۱۵
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۳ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۶

شاخصه‌ها و روش‌های جهاد تبیین در سیره اهل بیت (علیهم السلام)

| نرگس اسدی قویلداری | طلبه‌ی سطح ۲، مدرسه علمیه ام اییها(س).
| زهرا فیروزآبادی* | دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه امام صادق(علیه‌السلام).

چکیده

«جهاد تبیین» از سال ۱۴۰۰ جای خود را در ادبیات مقاومت اسلامی باز کرده است. هرچند عنوان جهاد تبیین از تازگی برخوردار است اما از آنجاکه همواره جبهه‌ی حق در معرض حمله‌های تبلیغاتی دشمنان بوده است؛ می‌توان گفت حمایتگری از حق با تبیین مواضع؛ رویکردی است که از ابتدا مورد توجه پیامبر(ص)؛ امامان (ع) و اهل بیت (ع) بوده و در قرآن کریم به آن سفارش شده است. از این رو مقاله‌ی حاضر با روش توصیفی تحلیلی ضمن شناسایی مهمترین شاخصه‌ها و روش‌های جهاد تبیین در سیره اهل بیت (ع)، به این نتیجه رسیده است که با الگوگیری از تدابیر اهل بیت (ع)؛ امروز نیز می‌توان راهکارهای مناسب و اثربخش نظیر تبیین گری مبتنی بر دانش و بصیرت؛ توجه به شرایط مخاطب (از نظر زمان و مکان و شرایط اجتماعی)؛ استفاده از هنر جهت تبیین مواضع و توجه به گفتمان‌سازی برای جهاد تبیین یافت.

واژگان کلیدی: تبیین، جهاد، جهاد تبیین، شاخصه‌های جهاد تبیین.

مقدمه

آنچه امروز جمهوری اسلامی ایران و جبهه‌ی مقاومت با آن مواجه است جنگ ترکیبی^۲ تمام عیاری است که افکار عمومی و اهداف سیاسی را مد نظر دارد و با هدف نهایی براندازی و ضربه زدن به کیان حکومت اسلامی طراحی و اجرا می‌شود. واضح است که برای مقابله با یک جنگ ترکیبی؛ یک جهاد ترکیبی لازم است. یعنی جهادی که در هر یک از زمینه‌های جنگ ترکیبی با هدف خنثی سازی و مقابله با آن زمینه طراحی و اجرا شود. فی المثل وقتی گفته می‌شود در جنگ ترکیبی؛ تهدیدات اقتصادی، جمعیتی، علمی و جنگ تبلیغاتی و رسانه‌ای و... وجود دارد پس لازم است در مقابله با این تهدیدات: اقتصاد مقاومتی، جهاد فرزندآوری، جهاد علمی و جهاد تبیین باشد^۳.

پس واضح است جهاد تبیین آن شاخه‌ای از جهاد است که در مقابل جنگ تبلیغاتی و رسانه‌ای دشمن عمل می‌کند. لفظ جهاد تبیین از سال ۱۴۰۰ مورد تاکید ویژه‌ی مقام معظم رهبری قرار گرفته است و به عنوان یک راهبرد سیاسی و اجتماعی برای بیان حقانیت اسلام و حکومت اسلامی مورد توجه بود است. جالب است که هرچند این رویکرد در ایران و جبهه‌ی مقاومت از تازگی برخوردار است اما آموزه‌های قرآن کریم و سیره اهل بیت (ع) مملو از مواردیست که درستی این مسیر را تصدیق می‌کنند.

از همان صدر اسلام و زمان پیامبر(ص) تا زمان غیبت صغری همواره جنگ روانی در دستور کار دشمنان بوده است و لذا نمونه‌های بسیار بارز و درخشانی از جهاد تبیین در سیره اهل بیت (ع) دیده می‌شود. صد البته که دوران هیچ امامی از این مهم خالی نبوده است؛ لکن این مقاله به صورت گزینشی مواردی از سیره اهل بیت (ع) را طرح کرده‌است که از بابت اگو قرارگرفتن، درخشانی بیشتری دارند و می‌توان با کنکاش در شاخصه‌های آنها راهکارهای مناسبی برای مشکلات کنونی جامعه‌ی ایران و جبهه‌ی مقاومت، یافت.

از منظر قرآن و اهل بیت(ع) جهاد تبیین یکی از ابزارهای هدایت مردم است و این همان نگاهی است که امروز جامعه‌ی ما به آن نیاز دارد. پس جدلهای ناکام بین حزبی که به هدایت مردم و مشخص شدن حقانیت اسلام ختم نشود الگوهای مناسبی از جهاد تبیین نیستند.

این مقاله علاوه بر سیره برخی از امامان (ع) نیم‌نگاهی هم به سیره دو بانوی جهادگر اسلام؛ حضرت زهرا (س) و حضرت زینب (س) انداخته‌است که مجاهدت‌های این دو بانوی بزرگ علاوه بر جهاد تبیین سایر امامان معصوم (ع)؛ نقش بسیار مهمی در زنده نگه داشتن اسلام داشته است.

این مقاله سعی کرده است به سوالات زیر بپردازد:

- جهاد تبیین چیست؟ و چرا توجه به آن اهمیت دارد؟
- آیا جهاد تبیین پدیده‌ای نو ظهور در جهان است یا در زمان ائمه(ع) نیز بوده است؟

^۲ جنگ ترکیبی: یک راهبرد نظامی پیچیده است که ترکیبی از نبردهای متعارف و نامتعارف از جمله: نبرد نظامی، نبرد سایبری، رسانه‌ای، نبرد روانی و اطلاعاتی را دربر می‌گیرد.

^۳ نرگس اسدی، «مقایسه‌ی جنگ ترکیبی در صدر اسلام با عصر حاضر»، مدرسه علمیه ام ابیها (س)، پاییز ۱۴۰۲

- سیره عملی اهل بیت (ع) چه روش‌ها و شاخصه‌هایی از جهاد تبیین را معرفی می‌کند؟
 - چگونه می‌توان با استفاده از سیره عملی ائمه‌ی معصومین (ع) الگوی مناسب در جهاد تبیین اتخاذ کرد؟
- در پیشینه‌ی این مقاله باید گفت؛ پژوهش‌ها، مقالات و کتاب‌های زیادی در خصوص جهاد تبیین در عصر حاضر و زمان اهل بیت (ع) وجود دارد که از جمله‌ی آنها موارد زیر است:
- کتاب «جهاد تبیین در اندیشه‌ی حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای» به تدوین سعید صلح میرزایی، که انتشارات انقلاب اسلامی در سال ۱۴۰۰ به چاپ رسانده است؛ این کتاب بیانات رهبری را در خصوص ابعاد مختلف جهاد تبیین گردآوری کرده؛ و در ۵ فصل به تعریف، الزامات، سیاست‌ها و بایدها و نبایدهای جهاد تبیین پرداخته است.
 - مقاله‌ی «گستره جهاد تبیین در اندیشه‌ی دفاعی امام خامنه‌ای» نوشته طاهره و محمد حسین حیاتی که در گروه آثار پژوهشی حوزه در نشریه معرفت‌سیاسی-بهارو تابستان ۱۴۰۱ به چاپ رسیده است. این مقاله مفهوم و ابعاد جهاد و دفاع را در اندیشه‌ی رهبر انقلاب تبیین کرده و توسعه مفهومی جهاد را اثبات نموده است.
 - مقاله‌ی «شاخص‌های جهاد تبیین با تحلیل سخنرانی‌های حضرت زینب (س) در معرفی قیام عاشورا» نوشته حسین برزگر، که در پژوهشنامه معارف اهل بیت (ع) -اسفند ۱۴۰۱ به چاپ رسیده است. این مقاله شناسایی و معرفی شاخص‌های محوری جهاد تبیین حضرت زینب (س) را با شیوه تحلیلی و توصیفی مورد بررسی قرار داده است.
 - مقاله‌ی «بررسی جایگاه جهاد تبیین و مصادیق عملی آن در گفتار و سیره اهل بیت (ع)» نوشته‌ی جواد امانی و سید عباس موسوی مقدم، که در مجله کلام حکمت-پاییز و زمستان ۱۴۰۱ به چاپ رسیده است. این مقاله روش‌های مختلف اهل بیت (ع) در تبیین مواضع خود و جهاد تبیین را مورد بررسی قرار داده است.
 - مقاله‌ی «مفهوم شناسی جهاد کبیر در قرآن کریم و تبیین عرصه‌های آن» نوشته محمود کریمی و محمدرضا بخشی، که در پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن-دوره هشتم ۱۳۹۹ به چاپ رسیده است. این مقاله با استناد به دیدگاه مفسران، جهاد کبیر را مورد پژوهش قرار داده است و جهاد فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و علمی را از مهم‌ترین عرصه‌های جهاد کبیر شناسایی کرده است.
- بررسی پژوهش‌هایی که در این زمینه انجام شده نشان می‌دهد هرچند این آثار جهاد تبیین در عصر کنونی و نیز در زمان اهل بیت (ع) را بررسی کرده‌اند لکن کمتر به دنبال بدست آوردن مؤلفه‌ها و راهکارهایی بوده‌اند که قابل الگو شدن برای شرایط کنونی جامعه‌ی ما باشد. لذا این نوشتار سعی دارد تا به این موضوع بپردازد.

تعریف جهاد تبیین

در فقه اسلامی به انواع مختلفی از مبارزات صراحتاً لفظ جهاد تعلق گرفته است از جمله: جهاد ابتدایی^۴، جهاد دفاعی^۵، جهاد با نفس^۶. باید توجه داشت که جهاد؛ تنها شکل نظامی ندارد و هر نوع مبارزه، خواه نظامی باشد یا اقتصادی یا فرهنگی و یا سیاسی همه را در بر می‌گیرد.^۷ جهاد تبیین اصطلاحی است که اولین بار در سخنرانی رهبر معظم انقلاب در اردیبهشت ۱۳۹۵، مورد اشاره قرار گرفت، و در آذرماه ۱۴۰۰، شرح داده شد. رهبر انقلاب در اولین استفاده‌ی فقهی از لفظ جهاد تبیین فرمودند: «به مسئله‌ی تبیین اهمیت بدهید... می‌توانید در این زمینه به معنای واقعی کلمه جهاد کنید.»^۸

ایشان همچنین در خصوص جهاد تبیین فرموده‌اند: «جهاد تبیین یک فریضه است. جهاد تبیین یک فریضه‌ی قطعی و یک فریضه‌ی فوری است و هر کسی که می‌تواند باید اقدام کند.»^۹ جهاد تبیین: آن شاخه از جهاد است که با بیان حقایق و رسوا کردن دسیسه‌های دشمن؛ در مقابل جنگ روانی، تبلیغاتی و رسانه‌ای دشمن؛ روشنگری می‌کند. و وظیفه‌ی اصلی آن «دفاع از حق» و «هدایت افکار عمومی» جامعه است. تا افراد ضمن تشخیص و عمل به وظیفه در مقابل ابهام افکنی و وارونه‌نمایی حقایق از ناحیه دشمنان مصونیت پیدا کنند.^{۱۰} جهاد تبیین الگوها و الزامات اخلاقی‌ای دارد که در صورت رعایت آن‌ها، اثربخش تر خواهد بود. مقام معظم رهبری در طی سال‌های اخیر به بهانه‌های مختلف به بیان ضرورت‌ها و الزامات جهاد تبیین در جامعه‌ی کنونی ما پرداخته‌اند.^{۱۱} ۱۲

^۴ جهاد ابتدایی: با هدف عرضه دین اسلام به کافران و گسترش اسلام در سراسر جهان تحقق می‌پذیرد. هدف در جهاد ابتدایی کشورگشایی و تجاوز به حقوق و آزادی‌های انسان‌های دیگر و گرفتن اموال آنان نیست بلکه هدف هدایت به سوی اسلام است.

^۵ جهاد دفاعی: هنگامی که دشمنان به ناحیه‌ای از کشور اسلامی حمله کنند بر تمام مسلمانان واجب است در مقابل آنها از دین، کشور و شرف و ناموس خود دفاع کنند.

^۶ مبارزه با نفس اماره که به انجام دادن بدی‌ها فرمان می‌دهد، بالاترین نوع جهاد است، پیامبر اکرم (ص) جهاد با نفس را جهاد اکبر نامیدند.

^۷ مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن

^۸ خامنه‌ای، بیانات در جمع جوانان و دانشجویان مورخ ۱۴۰۰/۰۷/۰۵

^۹ خامنه‌ای، بیانات مورخ ۱۴۰۰/۱۱/۱۹

^{۱۰} برزگر، حسین، «شاخص‌های جهاد تبیین با تحلیل سخنرانی‌های حضرت زینب سلام الله علیها در معرفی قیام عاشورا»

^{۱۱} امانی، جواد و موسوی، سید عباس، «بررسی جایگاه جهاد تبیین و مصادیق عملی آن در گفتار و سیره اهل بیت (ص)»

^{۱۲} قلیزاده، معصومه، «شناسایی مهمترین نقش طلبه در دستیابی به اهداف بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی»

اهداف و ویژگی‌های تبیین از منظر اسلام

واژه جهاد و مشتقات آن ۳۵ بار در قرآن کریم به کار رفته است و راهکار تبیین همواره مورد توجه اکید اسلام بوده است.

قرآن کریم در آیه ۸ سوره صف ۱۳ تأکید می‌کند یکی از راهکارهای کافران برای خاموش کردن نور حق؛ عملیات تبلیغاتی است و آن را دمیدن با دهانه‌هایشان می‌نامد. از منظر قرآن اراده خداوند بر این است که حق گسترش یابد؛ لذا عملیات تبلیغاتی کافران به نتیجه نخواهد رسید. مهمترین راهکار در مقابل تبلیغات دشمن، راهکار تبیین مواضع حق اسلام است.

قرآن در آیه ۳۴۵ سوره بقره تصریح می‌کند که تبیین کردن باعث تقویت اندیشه ورزی و تفکر می‌شود و می‌فرماید: «این گونه خداوند آیات خود را برای شما تبیین می‌کند، شاید اندیشه کنید.»^{۱۴} بعلاوه قرآن تبیین کردن را زمینه ساز هدایت معرفی می‌کند و می‌فرماید: «این چنین، خداوند آیات خود را برای شما تبیین می‌کند شاید پذیرای هدایت شوید.»^{۱۵} بنابراین از منظر اسلام یکی از اهداف اصلی جهاد تبیین: «هدایت» است.

هدف دیگر تبیین از نگاه قرآن «آشکار شدن حق» و نمایاندن حقیقت در مقابل باطل است. چنانچه در آیه ۵۳ سوره فصلت^{۱۶} آمده است: «به زودی نشانه‌های خود را در اطراف جهان و در

درون جانیشان به آنها نشان می‌دهیم تا برای آنان تبیین شود که او حق است»^{۱۷} قرآن در آیه ۶۴ سوره نحل^{۱۷}: «رفع اختلاف» و در آیه ۱۸۷ سوره بقره^{۱۸}: «نگاه دارندگی از خطا و لغزش» و در آیه ۱۶۵ سوره نساء^{۱۹} «بهانه زدایی» را از آثار تبیین معرفی می‌کند. از منظر قرآن کریم تبیین صحیح (جهاد تبیین) یکی از قوت‌هایی است که برای اسلام قدرت بازدارندگی در مقابل دشمنان ایجاد می‌کند.^{۲۰} ۲۱

علاوه بر قرآن کریم که صراحتاً به موضوع تبیین به عنوان یک راهبرد عملیاتی پرداخته است؛ نهج البلاغه نیز تبیین را یک راهکار هدفمند، در مقابل عملیات روانی دشمن معرفی می‌کند. حضرت

^{۱۳} يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

^{۱۴} کذلک ببین الله لکم آیاتہ لعلکم تعملون

^{۱۵} آل عمران ۱۰۳: کذلک ببین الله لکم آیاتہ لعلکم تهتدون

^{۱۶} سنرہیم آیاتنا فی الأفاق فی انفسہم حتی یتبین لهم انه الحق

^{۱۷} «و ما نزلنا علیک الکتاب الا لتبیین لهم الذی اختلفوا فیہ»: ما قرآن را بر تو نازل نکردیم مگر برای اینکه آنچه را در آن اختلاف دارند برای آنها روشن کنی.

^{۱۸} «کذلک ببین الله آیاتہ للناس لعلهم یتقون»: اینگونه آیات خود را برای مردم روشن می‌سازد، باشد که پرهیزگار گردند.

^{۱۹} «(لئلا یکون للناس علی الله حجۃ بعد الرسل»: این پیامبران، حتی برای مردم بر خدا باقی نماند و بر همه اتمام حجت شود.

^{۲۰} آیه ۶۰ سوره انفال: «و اعدوا لهم ما استطعتم من قوه و من رباط الخیل ترهبون به عدو الله و عدوکم»: هر نیرویی در قدرت دارید برای مقابله با آنها (دشمنان) آماده سازید و (همچنین) اسب‌های ورزیده (برای میدان نبرد) تا به وسیله آن، دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید.

^{۲۱} مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن

علی (ع) در خطبه ۵ نهج البلاغه^{۲۲} نسبت به آمیختگی حق و باطل توجه می‌دهد و لزوم آگاهی دادن با تبیین مشخص می‌شود. از منظر نهج البلاغه تبیین باید چارچوب داشته باشد و چارچوب آن «تکلیف‌گرایی» است؛ در حکمت ۴۵۸ به این مهم اشاره شده و می‌فرماید: «نشانه ایمان آن است که راست بگویی آنگاه که تو را زیان رساند و دروغ نگویی آنگاه که تو را سود دهد» بعلاوه نحوه‌ی سخن گفتن و تبیین کردن خود ملاکی برای سنجش افراد است^{۲۳}. از نگاه نهج‌البلاغه تبیین باید با توجه به «ویژگی‌های مخاطب» صورت پذیرد^{۲۴} و «موقعیت‌شناسی» و «زمان سنجی»^{۲۵} در آن لحاظ شود.

بعلاوه از نگاه اسلام تبیین‌گر اصلی خداوند (با قرآن) و رسول (ص) و امامان معصوم (ع) هستند از همین روست که امام علی (ع) مردم را تشویق می‌کرد تا از ایشان (به عنوان یک منبع معتبر) سؤال کنند^{۲۶}.^{۲۷}

روش‌ها و شیوه‌های تبیین سیاسی در سیره امامان معصوم علیهم السلام

بیان شد که از منظر اسلام تبیین‌گر اصلی خداوند و رسول (ص) و امامان معصوم (ع) هستند از همین رو سیره امامان (ع) بهترین الگو برای جهاد تبیین است. آنها همواره می‌کوشیدند که از فرصت‌های گرانبهایی که برای بیان دین و ارشاد و هدایت مسلمین فراهم آمده، بهره کافی گیرند و فرصت‌ها را از دست ندهند.

در مجموع زندگی امامان معصوم (ع) روش‌های زیر برای جهاد تبیین دیده می‌شود:

- **تبیین مستقیم مواضع در خطابه و سخنرانی:** هر جا که برای معصوم (ع) فرصتی بوده که سخنرانی (خطابه) مستقیم با جمع مردم داشته باشد از این فرصت به نحو احسن استفاده شده است. لکن نکته قابل توجه اینجاست که این فرصت در زمان پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) از جهت اینکه ایشان مدیریت حکومت را به دست داشته‌اند بیشتر بوده است و در زمان سایر معصومین از آن جهت که حاکم حکومت نبوده‌اند کمتر رخ داده است.
- **جهاد تبیین با تربیت مبلغان و فرستادن آنها به مناطق مختلف:** تربیت شاگردان و اعزام آنها به مناطق مختلف یکی از راهکارهایی بود که در فضای سیاسی خفقان و جو اختناق که اجازه سخنرانی و خطابه به معصوم (ع) نمی‌داد راهگشا می‌شد. شاگردان برجسته‌ای مانند سلمان،

^{۲۲} اگر باطل با حق نمی‌آمیخت بر جویندگان حق پنهان نمی‌ماند و اگر حق به باطل پوشیده نمی‌گشت، زبان معاندان از طعن بریده می‌شد.

^{۲۳} حکمت ۳۲۹ نهج البلاغه: سخن بگویند تا شناخته شوید؛ زیرا انسان در زیر زبان خود پنهان است.

^{۲۴} خطبه ۱۲۲ نهج البلاغه: آیا همه شما با ما در صفین بوده‌اید؟ گفتند: برخی بوده‌اند و برخی نبوده‌اند؛ امام فرمودند: به دو گروه تقسیم شوید تا متناسب با هر کدام سخن بگویم.

^{۲۵} حکمت ۴۷۱ نهج البلاغه: آنجا که باید سخن گفت، خاموشی سودی ندارد و آنجا که باید خاموش ماند سخن گفتن خیری نخواهد داشت.

^{۲۶} خطبه ۱۸۹ نهج البلاغه: ای مردم! پیش از آنکه مرا در نیابید، آنچه می‌خواهید برسید.

^{۲۷} محمدی پویا، فرامرزی، «ارائه الگوی تربیتی با رویکرد جهاد تبیین از دیدگاه نهج البلاغه»

ابوذر، زراره، هشام، ابوبصیر و... که در محضر امام(ع) رشد یافته بودند گام موثری در جهت تبیین مواضع بود^{۲۸}.

- **جهاد تبیین با مناظره و بحث آزاد (کرسی‌های آزاد اندیشی):** یکی از شیوه‌های جهاد تبیین معصومین (ع)؛ مناظره با سران مذاهب و ادیان و ملحدان و شبهه افکنان بود. این شیوه در زندگی امام صادق (ع) ظهور بیشتری داشت، حضرت با ارباب دانش‌های گوناگون مانند پزشکان، فقها، منجمان، متکلمان، صوفیان و... مناظره کرده است. مناظره با چهره‌هایی مانند عمر بن عبید و واصل بن عطاء، ابوحنیفه و... معروف و مشهور است^{۲۹}.

- **استفاده از هنر و جاذبه‌های کلامی و شعر در جهاد تبیین:** امامان (ع) برای دعوت مردم به خدا از همه‌ی ابزارهای مفید و جذاب بهره می‌گرفتند. بلاغت و فصاحت در کلام معصوم (ع) در اوج خود بوده و این خود عاملی برای جذب مخاطب و اثرگذاری در او بوده است. در این راستا امامان (ع) گاه موعظه داشتند، گاه خطابه می‌خواندند و گاه شعر می‌سرودند و شاعران متعهد را تشویق می‌کردند، نمونه بارزی از این خطبه‌ها، خطبه امام سجاد (ع) در شام است؛ خطبه‌ای موزون که آن حضرت در جمع مردم و رجال سیاسی شام ایراد کرده و تحولی عظیم در بینش مردم نسبت به امویان ایجاد کرد و معادلات یزید را برهم زد^{۳۰}.

- **جهاد تبیین با ارسال نامه و پیام:** رهبران شایسته به طور مکرر از فرستادن نامه و پیام کتبی و شفاهی برای ارشاد دیگران سود می‌جستند به طوری که نامه‌های رسول خدا (ص) خود کتابی مستقل و پر حجم را تشکیل می‌دهد و قسمتی از نهج البلاغه، نامه‌های امام علی (ع) به افراد یا جمعیت هاست. نامه‌های فراوانی نیز از امامان دیگر در دست است که بیشتر آنها حاوی ارشاد و هدایت است^{۳۱}.

- **تبیین گری با استفاده از فرصت دوره‌های آموزشی و برگزاری کرسی تدریس:** درباره امام صادق (ع) گفته‌اند: مدینه در عصر ایشان شکوفایی خاصی یافت و جایگاه دانشمندی شد که در حلقه‌های درسی که در بیت آن حضرت دایر می‌گشت شرکت می‌کردند و باید گفت: بیت امام به مثابه دانشگاهی بود که اقشار مختلفی در آن تعلیم می‌دیدند که تعدادشان بالغ بر چهار هزار نفر می‌رسید^{۳۲}. بدین ترتیب امام با گسترش بساط علمی و بیان فقه معارف اسلامی و تفسیر قرآن به شیوه‌ای غیر از شیوه عالمان وابسته به حکومت، تمام تشکیلات مذهبی و فقاہت حاکمان را، تخطئه کرده و دستگاه حکومت را از بعد مذهبی تهی می‌ساخت^{۳۳}.

^{۲۸} حرعاملی، وسائل الشیعه الی التحصیل مسائل الشریعه، ص ۱۸ تا ۱۰۵

^{۲۹} مطهری، مرتضی، بیست گفتار

^{۳۰} مکارم شیرازی، ناصر، عاشورا ریشه‌ها، انگیزه‌ها، رویدادها، پیام‌ها، ص ۳۰۶

^{۳۱} فیض کاشانی، محمد بن حسن، معادن الحکمه فی مکاتب الائمه، ص ۲-۱۲۷

^{۳۲} حیدر، اسد، امام صادق و مذاهب اربعه، ص ۲۳۲

^{۳۳} خامنه‌ای، سید علی، انسان ۲۵۰ ساله، ص ۲۶۱

- **تبیین‌گری با شیوه‌ی پرسش و پاسخ:** شیوه دیگر ارشادات ائمه (ع) در قالب سوال و جواب‌های آن بزرگان بود که گاه با طرح پرسش‌های فکری و علمی، اذهان مردم را به جست‌وجو و می‌داشتند و گاه درماندگی و بی‌مایگی دشمنان خود را برملا می‌کرد. امام علی (ع) بارها برای پاسخ‌گویی به همه پرسش‌های مردم اعلام آمادگی کردند و فرمودند: «سلونی قبل ان تفقدونی؛ پیش از آنکه مرا از دست بدهید، هرچه خواهید از من بپرسید.»^{۳۴}
- **تبیین‌گری با دعا:** هنگامی که جامعه دچار انحراف شده و فساد سیاسی و اخلاقی و اجتماعی آن را محاصره کرده و از نظر سیاسی هیچ روزنه‌ای برای تنفس وجود نداشت؛ امام سجاد (ع) توانست از دعا برای بیان بخشی از معارف استفاده کند. حضرت به طور مکرر در ادعیه خود از صلوات بر محمد و آل محمد استفاده کرد و یکی از علائم دعاها درستی همین است و این در زمانی بود که حتی قرار دادن نام علی بر فرزندان تقبیح می‌شد و کار امویان جز دشنام دادن به علی (ع) نبود. صحیفه سجادیه‌ی مشهور تنها بخشی از دعاها امام سجاد (ع) است که نه تنها در میان شیعیان بلکه در میان اهل سنت نیز مورد توجه است.^{۳۵}
- **تبیین‌گری با تبلیغ در مراسم حج:** ائمه معصوم (ع) برای آگاهی دادن مردم از موسم حج بهره می‌گرفتند و آنچه را در جای دیگر ابلاغش میسر نبود از کنار خانه خدا به گوش مسلمانان می‌رساندند. در فضای اختناق حاکم عصر اموی، امام حسن (ع) در سرزمین منا بیش از هزار نفر از صحابه و تابعین را در خیمه‌ای به حضور طلبید و آن‌گاه فضائل علی (ع) و خاندان پیامبر اکرم (ص) را به طور مشروح بیان کرد و از آنها خواست و آنها را به خدا سوگند داد که چون به دیار خود بازگشتند آن را به دیگران منتقل کنند تا حقایق دین به مرور فراموش نشود.^{۳۶}
- **تبیین‌گری با گریه‌های سیاسی:** شیعیان و اطرافیان اهل بیت (ع) نسبت به حالات آنها در زمان و شرایط مختلف حساس و دقیق هستند و از این حرکات و سکنتات متنبه می‌شوند. امام سجاد (ع) بعد از واقعه کربلا دارای یک شیوه و رویه ممتدی در زندگانی خود شدند؛ اینکه همیشه همراه به حزن و گریه بوده‌اند تا از این طریق به روشنگری بپردازند و جهاد تبیین ایشان بعد از حادثه عاشورا به این شکل باشد.^{۳۷}

روش‌ها و شیوه‌های تبیین سیاسی در سیره بانوان جهادگر اسلام

لازم است توجه شود هرچند در احکام شرعی اسلام زنان وظیفه‌ی جهاد فیزیکی (جهاد با سلاح) ندارند اما در جهاد تبیین هیچ تفاوتی بین زن و مرد نیست و چه بسا بانوان بزرگ اسلام در این زمینه پیشتاز بوده‌اند. نمونه‌های درخشانی از جهاد تبیین در زندگی حضرت زهرا (س) دیده می‌شود و نیز حضرت زینب (س) به تأسی از مادر بزرگوارشان ادامه دهنده جهاد تبیین بوده‌اند:

^{۳۴} ابن آشوب، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب ص ۲ تا ۳۸

^{۳۵} بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر، جمل من انساب الاشراف

^{۳۶} رهبر، محمد تقی، فرصت‌های تبلیغی حج، ص ۶

^{۳۷} امانی، جواد و موسوی، سید عباس، «بررسی جایگاه جهاد تبیین و مصادیق عملی آن در گفتار و سیره اهل‌بیت»

الف) جهاد تبیین در سیره حضرت زهرا (س)

حضرت زهرا (س) با حضور فعال خود در جبهه جهاد تبیین سیاسی و با جسارت و شجاعتی مثال زدنی، میدان دار جهاد تبیین گردیدند و جریانی را که با هدف حذف غدیر؛ جانشینی پیامبر اکرم (ص) را برای خود آرزو داشتند، رسوا کردند تا برای همیشه تاریخ، دستان پشت پرده این جریان نمایان شود، به مواردی از حرکت‌های تبیینی سیاسی حضرت اشاره می‌شود:

۱. **خطبه خوانی با مضمون افشاگری و مبارزه با انحرافات جامعه:** حضرت زهرا (س) با سخنان کوبنده و افشاگری از ظلم و عملکرد غاصبان ولایت و خلافت در جامعه، اذهان خفته را بیدار کردند و مردم را متوجه امام حقیقی جامعه ساختند. ایشان در اعتراض به غاصبان خلافت تدبیری اندیشیدند که همراه با گروهی از بانوان آگاه، برجسته، آزادی خواه و مخالف بیداد به سمت مسجد حرکت کردند^{۳۸} و در مسجد خطبه خواندند. خطبه فدک یکی از مهمترین و صریحترین فعالیت‌های حضرت فاطمه (س) در راستای جهاد تبیین در دفاع از ولایت و امامت علی (ع) بود.

۲. **انتخاب بهترین زمان و مکان:** حضرت زهرا (س) مسجد پیامبر اکرم (ص) را برای شروع حرکت انقلابی خود انتخاب کردند و زمانی که مسجد آکنده از توده‌های مختلف مردم اعم از سران مهاجر و انصار بود انتخاب کردند و نقش اساسی در دفاع از امامت ایفا کردند.^{۳۹}

۳. **تبیین شخص به شخص در مقابل تبیین گروهی:** حضرت زهرا (س) برای شناساندن ولی زمان به مردم و دفاع از ولایت از هیچ تلاشی فروگذار نکردند. ایشان یک به یک در خانه‌های انصار و مهاجرین می‌رفتند و واقعه‌ی غدیر را یادآوری می‌کردند و حق ولایت را تبیین می‌نمودند و از آنان درخواست می‌کردند که امام زمان خود را یاری رسانند.^{۴۰، ۴۱}

۴. **استفاده از ظرفیت اقشار مختلف مردم (زنان) در تبیین مواضع:** در تاریخ آمده است که مبارزه سیاسی حضرت حتی به علت بیماری و قرارگرفتن ایشان در بستر بیماری کم رنگ نشد، وقتی زنان مهاجر و انصار که در مکتب حضرت مشغول تعلیم و تربیت بودند، برای عیادت به خانه حضرت رفتند تا حال ایشان را جويا شوند؛ حضرت از حال خود سخن نگفتند، بلکه به دفاع از حریم ولایت پرداختند و از سستی مردان آنها سخن گفتند که حق او را فراموش کرده‌اند و سکوت اختیار نموده‌اند. بازتاب این سخنان به تدریج درون خانه‌ها آتشی به پا کرد و انقلابی پر خروش را جهت داد و نطفه‌های آگاهی و بصیرت را دوباره زنده کرد.^{۴۲}

۵. **اعلام مواضع صریح در مقابل دشمن:** در روایات نقل شده است که شیخین برای عیادت وارد خانه حضرت زهرا (س) شدند و بر او سلام کردند، ولی حضرت جواب سلام آنها را ندادند و

^{۳۸} محقق، طاهره، «روش‌های تبلیغاتی حضرت زهرا (س)»

^{۳۹} همان

^{۴۰} محمدی، علی اکبر، «بصیرت اهداف و ضرورت‌ها»، ص ۲۵ و ۲۹

^{۴۱} ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه ج ۱۲، ص ۸۷

^{۴۲} دشتی، محمد، فرهنگ سخنان فاطمه زهرا سلام الله علیها، ص ۳۰

صورتش را برگرداند. اصرار ابوبکر که می‌گفت ای کاش من جای پیامبر می‌مردم؛ باعث شد که حضرت لب به سخن بگشاید و فرمود: «اگر حدیثی از پیامبر اکرم (ص) بخوانم مرا تایید می‌کنید؟ گفتند: بلی. فرمود: آیا از پدرم شنیده‌اید که رضایت فاطمه رضایت من و خشم او خشم من است و هرکسی او را دوست بدارد مرا دوست داشته و هر که او را راضی کند مرا راضی نموده... گفتند: آری، آنگاه حضرت دست به آسمان برداشت و فرمود: من خدا و ملائک را به این اعتراف شما شاهد می‌گیرم که شما مرا به خشم آوردید و مرا راضی نکردید و قطعاً زمانی که در پیشگاه خدا، پدرم را ملاقات کنم، شکایت شما را خواهم کرد.»^{۴۳}

۶. **تحریک عواطف و احساسات:** گریه هدفمند از دیگر اقدامات جهادی حضرت زهرا (س) در دفاع از ولایت است. نقل شده که زنان مدینه به دور حضرت جمع می‌شدند و حضرت برای آنها افشاگری می‌کرد و آنها به همسران خود انتقال می‌دادند، بنابراین اوج بیداری از کانون گریه برخاست و از طریق زنان به خانه‌های مدینه سرایت و برای خلیفه و دستگاه حکومت بحران ساز شد.^{۴۴}

۷. **شهید راه تبیین:** حضرت زهرا(س) پس از تلاش‌های خستگی ناپذیر و اقدامات جهادی، هنگام بی تفاوتی مطلق جامعه نسبت به امام و رهبر و سخنان او؛ با فدا کردن جان ارزشمند خود به عنوان آخرین گام، سیر دفاع از ولایت و امامت را به خوبی برای مردم تبیین کردند.^{۴۵}

ب) جهاد تبیین در سیره حضرت زینب (س)

نقش حضرت زینب(س) در زنده نگه داشتن اسلام پس از واقعه عاشورا بسیار مهم و اساسی بوده است ایشان با روشنگری‌هایی که در زمان اسارت در مسیر کوفه تا شام انجام دادند خون امام حسین(ع) را تا امروز زنده نگه داشتند. شاخصه‌های تبیینی حضرت زینب(س) موارد زیر است:

۱. **جهاد تبیین مکمل جهاد با شمشیر:** نقش تبیینی حضرت زینب(س) در واقعه عاشورا آنقدر مهم و اساسی است که به جرئت می‌توان گفت اگر جهاد تبیین ایشان نبود؛ جهاد با شمشیر امام حسین(ع) به مقصد نهایی نمی‌رسید. در شرایط اجتماعی بعد از عاشورا بنی‌امیه در کوفه و شام چنان خفقانی ایجاد کرده بود که کسی اجازه مخالفت رفتاری و گفتاری نداشت. سخنرانی‌های بسیار قدرتمند حضرت زینب(س) در آن شرایط؛ خفقان اجتماعی را شکست و مردم را بیدار کرد.

۲. **جهاد تبیین علیرغم مصیبت زدگی و هجوم مشکلات:** حضرت زینب(س)؛ زنی است که دیروز داغ شش برادر و دو فرزندش ده‌ها بستگان و اصحاب باوفای پدرش را دیده و اکنون با اسیری به سوی شام می‌روند، انتظار این است که ایشان چنان پریشان و افسرده حال و ناتوان باشد که حتی سخن گفتن عادی خویش را فراموش کند. اما تاریخ ثبت کرده است که ایشان از

^{۴۳} سالاری، سیده شیدا و امی، زهرا، «حضرت زهرا سلام الله علیها و ولایت مداری»، ص ۴۴

^{۴۴} پودات، فهیمه، «جهاد تبیین فاطمه زهرا (س) و حضرت فاطمه معصومه (س) در دفاع از ولایت»

^{۴۵} همان

همان توقف‌های اولیه جهاد تبیین را آغاز کرد و با ملامت بی وفایان کوفه، زمینه ساز مخالفت بر ضد حکومت جائر بنی‌امیه شدند. این حرکت به خوبی نشان می‌دهد که وضعیت شخصی و شرایط اجتماعی نامناسب نمی‌تواند امر مهم تبیین را به حاشیه برد تا افراد به بهانه آن خود را از این مهم معاف کنند.^{۴۶}

۳. **یادآوری گذشته افراد و جامعه:** یکی از معضلاتی که افراد و جوامع بشری به آن مبتلا می‌شوند این است که بسیار زود گذشته مثبت و منفی خود را فراموش می‌کنند؛ به همین جهت حضرت زینب(س) در بیانات خود در کوفه یاد آوری می‌کنند که: «شما همانند آن زنی هستید که رشته خود را پس از بافتن و تابیدن وا می‌تابید.»^{۴۷} و اشاره به گذشته عزتمند اهل کوفه می‌کنند که آزاد مردانی بودند که در رکاب امیرالمؤمنین (ع) سربازی می‌کردند و با این سخن مزدوری آنان برای عبیدالله ابن زیاد را مورد نکوهش قرار می‌دهد که گذشته‌ی نیکوی خود را تباہ کردند.

۴. **تحلیل وضع حال افراد و جامعه:** گاهی افراد به درستی درک نمی‌کنند که در چه موقعیتی روزگار سر می‌کنند، حضرت زینب(س) در بخشی از سخنانش وضع حال کوفیان و رفتار زشت آنان را اینگونه ترسیم می‌کند: «در میان شما جز لاف زدن، خودپسندی، دشمنی، دروغ، تملق و چاپلوسی کنیزکان و کینه توزی دشمنان نیست... وای بر شما! آیا می‌دانید چه جگری را از محمد(ص) شکافتند و چه پیمانی را گسستید؟ و چه حرمتی را از او هتک کردید؟ بدانید که عذاب آخرت برای شما خوار کننده تر است و آنان هرگز یاری نمی‌شوند.»^{۴۸}

۵. **هشدار نسبت به آینده افراد و جامعه:** ایشان در بخشی دیگر از بیانات روشنگرانه خود پیامد رفتار زشت کوفیان را (که برخی از آنها با عدم لبیک به سید الشهداء و سکوت و برخی با همراهی عبیدالله راه آن حادثه جانسوز را هموار کرده بودند)، این گونه اشاره می‌کنند: «اگر از آسمان خون بیبارد تعجب می‌کنید؟ عذاب آخرت برای شما خوار کننده تر است... مهلت خداوند شما را مغرور نسازد، چرا که خداوند کاری را شتابزده انجام نمی‌دهد و انتقام خون مظلوم هرگز از او فوت نمی‌شود، به یقین پروردگار در کمین ما و شماست... خشم خدا شما را فرا خواهد گرفت و شما برای همیشه در عذاب جهنم خواهید ماند.»^{۴۹}

۶. **آشکار کردن ماهیت دشمن است:** یکی از ارکان مهم بصیرت؛ دشمن شناسی است، چون دشمن همواره تلاش می‌کند تا ظاهری متفاوت، خیرخواه و دلسوز از خود نشان دهد و با این روش اهداف خود را دنبال کند. لذا یکی از وظایف مهم تبیین کننده، آشکار ساختن چهره واقعی دشمن است و این مهم را از خطبه‌ی غرای زینب کبری(س) در مجلس یزید باید آموخت؛ آنجا که می‌فرماید: «چگونه امید دلسوزی و غم‌گساری از فرزند کسی که جگرهای

^{۴۶} مریجی، شمس الله، «باز خوانی مولفه‌های تبیینی خطبه‌های بانوی کربلا در کوفه و شام»

^{۴۷} طبرسی، ابو منصور احمد بن علی بن ابیطالب، الاحتجاج، ج ۲، ص ۱۰۹ تا ۱۱۴

^{۴۸} همان

^{۴۹} همان

پاکان را به دهان گرفته و گوشت وی از خون شهدا پرورش یافته است؛ داشته باشیم؟ آری مردم باید بدانند آنکه را به عنوان امیرالمؤمنین خطاب می‌کنند بهره‌ای از اسلام نگرفته و همان کافران هستند که به دست محبت رسول خدا در مکه آزاد شدند، مردم شام باید دریابند که این حاکم ظالم چه دشمنی با پیامبر و اهل بیت او دارد.^{۵۰}

۷. **تحلیل رفتار دشمن:** شامیان گمان می‌کردند که یزید در مقابل خارجیان از دین و مملکت دفاع کرده و پیروز شده و اکنون جشن پیروزی گرفته و اعیان داخلی و خارجی را میهمان جشن خود کرده است. حضرت زینب(س) در مجلس یزید با تحلیل رفتار او به مردم فهماند که چگونه فریب خورده‌اند و آنها که خونشان ریخته شده؛ اهل بیت پیامبر(ص) بوده‌اند. حضرت زینب(س) فرمود: «ای یزید! دست مریزاد در حاکی که با تازیانه و عصایت بر دندان-های پیشین ابی عبدالله بزنی، چرا چنین نگویی، و حال آنکه از قرحه و جراحت پوست برداشتی و با ریختن خون ذریه محمد که ستارگان زمین از آل عبدالمطلب اند خاندان او را مستاصل کردی و نیاکان خود را می‌خوانی، و به گمان خود آنها را ندا در می‌دهی.»^{۵۱}

۸. **داد خواهی و محاکمه دشمن:** تبیین گر باید در جریان روشنگری بر دشمن برتری داشته و به تعبیر عامیانه دست بالاداشته باشد تا تأثیر گذاری آن بیشتر باشد، حضرت در خطبه شام می‌فرماید: «آیا گمان برده‌ای حال که جای جای زمین و آفاق آسمان را بر ما گرفتی و بستی و ما چونان کنیزان رانده شدیم، مایه خواری ما و موجب کرامت توست؟! و حکایت از مکان تو دارد که این چنین باد در بینی انداخته‌ای و برق شادی و سرور از دیدگانت می‌جهد، لختی آرام گیر، مگر سخن خدا را فراموش کرده‌ای که فرمود: گمان مبرند آنان که کافر شدند و ما آنان را مهلت دادیم، (این مهلت) برای آنان خیر است ما همانا مهلت دادیم آنها را که بر گناه خود بیافزایند و برای آنان عذاب خوار کننده خواهد بود.»^{۵۲}^{۵۳}

۹. **تبیین ناکامی دشمن:** ممکن است دشمن ناکامی خود را وارونه جلوه دهد و بر طبل شادی بکوبد و پیروزی ظاهری برای خود بترشد اما سنت الهی این است که عمر کید دشمن طولانی نیست. حضرت زینب(س) در خطبه شام فرمودند: «هر مکر و هر تلاشی که داری به کار بند، سوگند به خدا که هرگز نمی‌توانی، یاد و نام ما را محو و وحی ما را بمیرانی،... این عار و ننگ از تو زدوده نگردد. جز این نیست که رأی تو سست و باطل است و روزگارت محدود و اندک. جمعیت تو پراکنده گردد و آن روز ندا رسد: الا لعنت الله علی الظالمین، پس حمد فقط از آن خدای پروردگار جهانیان است که برای اول ما سعادت و مغفرت و برای آخر ما شهادت و رحمت مقرر فرمود.»^{۵۴}

^{۵۰} ابن طاووس، علی بن موسی، الهوف علی قتلی الطفوف، ص ۲۱۴ تا ۲۲۰

^{۵۱} همان، ص ۲۲۴ تا ۴۲۰

^{۵۲} آل عمران آیه ۱۷۸

^{۵۳} ابن طاووس، علی بن موسی، الهوف علی قتلی الطفوف، ص ۲۱۴ تا ۲۲۰

^{۵۴} همان

شاخصه‌های جهاد تبیین در سیره اهل بیت (ع)

در بخش‌های قبیل روش‌های تبیینی در سیره بیان شد. در اینجا سعی می‌شود با توجه به سیره، شاخصه‌های راهبردی جهاد تبیین شناسایی و احصاء شود:

الف) ویژگی‌های تبیین گر: چنانچه گفته شد از منظر اسلام تبیین‌گر اصلی خداوند و پیامبر (ص) و ائمه (ع) هستند. بعلاوه همانطور که در سیره مشاهده می‌شود موارد فاخری از تبیین‌گری حضرت زهرا (س) و حضرت زینب (س) در تاریخ ثبت است. پس به صراحت می‌توان گفت وظیفه‌ی تبیین-گری منحصر در معصوم نیست و چنانچه در سیره ائمه (ع) بوده است هر یک از شاگردان ائمه و مبلغان نیز در مواقع لزوم نسبت به جهاد تبیین اقدام می‌کردند. آنچه مشخص است اینکه تبیین-گری نیاز به پشتوانه علمی و دانستن و فهم صحیح از مسائل دارد؛ از این رو مهمترین ویژگی تبیین گر آن است که خود اهل فهم و دانش و بصیرت باشد. چنانچه در سیره امام صادق (ع)؛ ایشان هر یک از شاگردان خود را در رشته‌ای که با ذوق او سازگار بود تعلیم می‌فرمودند^{۵۵} و هر یک را در همان زمینه‌ای که آموزش دیده بود مامور به تبیین می‌کردند. هشام بن حکم می‌گوید: «مردی از اهالی شام وارد شد و به امام صادق (ع) عرض کرد: می‌خواهم چند سوال بکنم، امام فرمود درباره چه می‌خواهی بپرسی؟ گفت: قرآن، امام فرمود: حمران! تو جواب بده، مرد گفت: می‌خواهم با خودتان بحث کنم. امام فرمود: اگر بر او غلبه کردی، بر من پیروز شده‌ای. مرد آنقدر سؤال کرد و پاسخ صحیح شنید که خسته شد و به امام (ع) گفت: حمران مرد توانایی است. هرچه پرسیدم جواب داد. آن‌گاه حمران به اشاره امام سوالی پرسید که او جوابی نداشت، مرد این بار تقاضا کرد درباره مسائل نحو سؤال کند، امام او را به ابان حواله کرد و... در نهایت در موضوع امامت به من معرفی کرد و او در همه مغلوب شد. امام چنان خندید که دندان‌ش ظاهر شد، مرد شامی گفت: گویا می‌خواستی به من بفهمانی که میان شیعیان چنان مردمی داری؟ امام فرمود: همین طور است. پس آن مرد به جرگه شیعیان پیوست^{۵۶}»^{۵۷}

ب) توجه به شرایط مخاطب: چنانچه مشاهده شد تبیین‌گر همواره به شرایط زمانی و مکانی مخاطب خود توجه ویژه داشته‌است. مثلاً خطبه‌هایی که حضرت زینب (س) در کوفه ایراد می‌کنند کاملاً با خطبه‌های شام متفاوت است. چون کوفه و شام در وضعیت یکسانی نبودند، مردم شام از حضور حاکمان لایق بی‌بهره بودند و حاکمان در جهت نابودی اسلام تلاش می‌کردند؛ در حالی که کوفه حاکمی چون علی (ع) را تجربه کرده بود و مردم رفتارهای علوی را به چشم دیده بودند. به همین جهت ملاحظه می‌شود که حضرت زینب (س) در کوفه با عموم مردم سخن می‌گویند و جنبه روانی و عاطفی سخنان پررنگ تر است. حضرت مخاطبانش را مورد سرزنش قرار داده تا درون خفته‌شان بیدار شود. اما شیوه ایشان در شام متفاوت است؛ در آنجا مخاطب اصلی شخص

^{۵۵} مثلاً حمران بن اعین در زمینه تفسیر و علوم قرآنی، ابان بن تغلب در ادبیات عرب، زراره و محمد بن مسلم در مسائل فقهی و ...

^{۵۶} مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ج ۴۷، ص ۲۱۷

^{۵۷} حسین‌زاده، علیرضا، «مجاهدات‌های امام صادق (ع) در تبیین معارف دین»

یزید است لذا با مخاطبی سخن می‌گوید که بویی از معارف اسلامی نبرده و اعتقادی به خدا و قیامت ندارد! در این مجلس، نه تنها شیوه خطابه اش عاطفی نیست بلکه با شمشیر سخن، یزید را به محاکمه کشانده و نهیب می‌زند که گمان نکند پیروز این معرکه است. در کوفه با توجه به شناختی که مردم از کاروان کربلا و شهدا داشتند حضرت لازم نمی‌بینند که از شخصیت خود و سالار شهیدان سخنی به میان بیاورد، اما در شام لازم است تا مردم ناآگاه را از شخصیت پیامبر(ص) و اهل بیت (ع) آگاه کند تا آنان بدانند که یزید چه کسی را خارجی خطاب می‌کند^{۵۸}

ج) محورهای موضوعی تبیین: با توجه به آموزه‌های اسلام به طور کلی موضوع تبیین بیان حقیقت و رسوا کردن چهره باطل است. در سیره مشاهده می‌شود که همواره موارد خاصی مورد تاکید به عنوان محورهای اصلی تبیین بوده است این موارد عبارتند از:

- **تبیین جایگاه امامت و دفاع از ولایت:** اساسی‌ترین موضوع تبیین در سیره؛ بیان جایگاه امامت و ولایت بوده. تبیین موضوع ولایت از غدیر توسط خداوند و پیامبر(ص) آغاز شد و همواره پررنگ‌ترین جهادهای تبیین در راستای بیان همین موضوع بوده است. چنانچه جهاد تبیین حضرت زهرا(س) به طور ویژه معطوف به موضوع ولایت بوده سایر امامان(ع) هم هر کدام اصلی‌ترین تبیین خود را در این محور قرار داده اند. مثلاً امام صادق (ع) با تلاش‌های خود امامت را در باور شیعی از فروع به اصول دین آورد و خویشتن را به عنوان صاحب حق واقعی ولایت و امامت به مردم معرفی فرمود و سایر امامان پیشین خویش را نیز یاد کرده و سلسله امامت را به پیامبر(ص) متصل فرمودند. ایشان مستقیم و صریح، حاکم زمان را طاغوت شمرد و او را نفی کرد^{۵۹}. بعلاوه باید گفت یکی از مواردی که در احادیث همه‌ی امامان (ع) مشترک است ذکر سلسله‌ی امامت و اتصال آن به نبی اکرم (ص) است. و چنانچه گفته شد این مهمترین محور تبیین بوده است.

- **آشکار ساختن مواضع ناحق دشمن:** دومین محور در جهاد تبیین بر اساس سیره؛ روشنگری در خصوص مواضع ناحق و دسیسه‌ها و مکر دشمنان بوده است. این موضوع هم همگام با تبیین حق ولایت، بعد از سقیفه محور اصلی همه‌ی روشنگری‌های ائمه(ع) و اهل بیت (ع) بوده و نمونه‌های بارز آن پس از واقعه‌ی عاشورا و در خطبه‌های امام سجاد(ع) و حضرت زینب(ع) دیده می‌شود.

- **محدود کردن منافع دشمن:** سومین محور مهم در جهاد تبیین بر اساس سیره؛ آن بود که پس از تبیین حقانیت و جایگاه ولایت و رسواسازی مواضع دشمن؛ حالا باید منافع دشمن محدود شود و این موضوع در هر زمانی به اقتضای همان دوره مورد توجه ائمه(ع) بوده است. مثلاً امام صادق (ع) همکاری با حاکمان و سیستم‌های ستمگر را به شدت تحریم می‌کردند و درآمد حاصل از آن را حرام شمرده و می‌فرمودند: «حرام اقسام زیادی دارد، از جمله درآمد

^{۵۸} مریجی، شمس الله، «باز خوانی مولفه‌های تبیینی خطبه‌های بانوی کربلا در کوفه و شام»

^{۵۹} حسین‌زاده، علیرضا، «مجاهدت‌های امام صادق(ع) در تبیین معارف دین»

حاصل از همکاری با حاکمان ظالم، و...»^{۶۰} و نیز فرمودند: «من دوست ندارم برای بنی‌عباس گرهی بزنم یا در مشکی را ببندم، هرچند در برابر آن ثروت زیادی به دستم برسد، نه حتی دوست‌ندارم برای آنها قلمی بر صفحه‌ای بکشم. همانا کمک کنندگان به ستمگران در روز قیامت در سراپرده‌ای از آتش قرار داده می‌شوند تا خداوند بین بندگان حکم کند.»^{۶۱}

د) **تحریک احساسات در تبیین مواضع:** شالوده اصلی تبیین؛ یک بحث اقناعی است که باید با دلایل آشکار و منطق صحیح مخاطب خود را قانع کند لذا استفاده صرف از احساسات که موجب هیجان‌زدگی و برانگیختگی موقت و بدون فهم مخاطب شود از اهداف تبیین نیست. اما این بدان معنا نیست که تحریک احساسات جایی در جهاد تبیین نداشته باشد. چنانچه در سیره مشاهده شد تبیین‌گر تا حد امکان از عناصر تحریک‌کننده احساسات مثل: هنر، بلاغت و فصاحت، شعر، گریه، حماسه و رجز خوانی و... در جهاد تبیین خود استفاده می‌کرده است.

ه) **حرکت هماهنگ و حرف واحد:** نگاه به سیره ائمه به صورت یک جریان مشخص از واقعه‌ی غدیر تا غیبت صغری نشان می‌دهد که زندگی این بزرگواران، علیرغم تفاوت ظاهری در مجموع یک حرکت مستمر و طولانی است، که از سال دهم، یازدهم هجرت شروع و دوپست و پنجاه سال ادامه پیدا می‌کند^{۶۲} در طول این مدت این بزرگواران هرچند با روش‌های مختلف اما حرف واحدی را در بیان حقانیت اسلام و نظام ولایت داشته‌اند و حرکت هماهنگی در این زمینه اخذ کرده‌اند. به طوری‌که همان حرکت هماهنگ و حرف واحد زمینه‌ساز انسجام شیعه و دستمایه‌ای برای دوران غیبت کبری شده است.

الگوگیری و استفاده از شاخصه‌های تبیینی سیره در عصر حاضر

با توجه به اهمیت جهاد تبیین؛ لازم است تلاش شود تا با الگوگیری از سیره، این مهم به بهترین نحو انجام پذیرد. با توجه به شاخصه‌هایی که از سیره شناسایی شد می‌توان گفت:

- **ویژگی‌های تبیین‌گر:** در جامعه امروز نخبگان و فرهیختگان بیشترین وظیفه را در جهاد تبیین دارند. بعلاوه از آنجا که رهبر انقلاب از همه‌ی مردم خواسته‌اند که در این زمینه فعال باشند، باید توجه کرد که هر فرد در هر زمینه‌ای که می‌خواهند تبیین‌گری کند نخست باید دانش و فهم صحیح و بصیرت لازم در آن زمینه را کسب نماید.
- **توجه به شرایط مخاطب:** لازم است همواره تبیین با توجه به شرایط مخاطب از نظر زمان و مکان و شرایط اجتماعی؛ باشد. برای مثال خوبست در زمانه‌ی ما توجه شود که تبیین در فضای حقیقی و تبیین در فضای مجازی تفاوت‌های اساسی دارند.
- **محورهای موضوعی تبیین:** مهمترین موضوع تبیین همانطور که از سیره بر می‌آید مسئله ولایت است و امروز در جامعه کنونی ما مسئله «حفظ کیان حکومت اسلامی بر پایه ولایت

^{۶۰} صدوق، محمد بن علی بن الحسین بن بابویه، الخصال، ج ۱، ص ۳۳۰

^{۶۱} حر عاملی، شیخ محمد بن حسن، وسائل الشیعه الی التحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۲، ص ۱۲۹

^{۶۲} خامنه‌ای، سید علی، انسان ۲۵۰ ساله، بیانات مقام معظم رهبری درباره زندگی سیاسی و مبارزاتی ائمه (ع)

فقیه» اساسی‌ترین محور تبیین است که همواره مورد هجوم‌های سخت دشمن قرار می‌گیرد. بعلاوه آشکار ساختن مواضع ناحق دشمن و تلاش برای محدود کردن منافع دشمن از اساسی‌ترین محورهای جهاد تبیین در عصر حاضر باید باشد.

- **تحریک احساسات در تبیین مواضع:** استفاده از هنر امروز یکی از الزامات جهاد تبیین است. چه بسا امروز بتوان با یک فیلم، تئاتر یا یک سرود فاخر جهاد تبیین کرد. لذا استفاده از آثار هنری به شرطی که همراه با اقناع منطقی مخاطب باشد یک ابزار بسیار مناسب است.
- **حرکت هماهنگ و حرف واحد:** آن حرکت هماهنگی که در سیره امامان معصوم شناسایی شد ما را بر این رهنمون می‌شود که امروز نیز با هماهنگی و وحدت کلمه در جهاد تبیین باید یک گفتمان‌سازی عظیم در جامعه شکل بگیرد. گفتمانی که بر مبنای اسلام و زمینه‌ساز «حرکت به سوی ظهور» باشد. باید توجه شود که ثمر و نتیجه‌ی جهاد تبیین؛ گفتمان‌سازی است. قطعاً گفتمان‌سازی فرآیندی زمانبر، برنامه‌ریزی شده و منعطف است. رهبر انقلاب می‌فرمایند: «گفتمان یعنی باور عمومی؛ یعنی آن چیزی که به صورت یک سخن‌مورد قبول عموم تلقی بشود، مردم به آن توجه داشته باشند؛ این با گفتن حاصل می‌شود؛ با تبیین لازم- تبیین منطقی، تبیین عالمانه و دور از زیاده‌روی‌های گوناگون- حاصل می‌شود؛ با زبان صحیح، با زبان علمی و منطقی و با زبان خوش، بایستی این مطالب را منتقل کرد.»^{۶۳}

نتیجه‌گیری

این مقاله با عنوان «شاخصه‌ها و روش‌های جهاد تبیین در سیره اهل بیت (علیهم السلام)» تلاش کرده است تا راهکارهایی اجرایی از سیره‌ی عملی ائمه معصومین (ع) برای جهاد تبیین در عصر کنونی استخراج نماید. عمده نتایج این بررسی به شرح زیر است:

با توجه به جنگ روانی تبلیغاتی دشمن، توجه به جهاد تبیین نیاز ضروری جامعه‌ی کنونی ما و مورد تاکید رهبر انقلاب است. قطعاً توجه به سیره دائمی اهل‌بیت (ع) در جهاد تبیین راهکارهای مناسبی در این زمینه به ما خواهد داد.

آموزه‌های اسلام هدف جهاد تبیین را؛ هدایت، آشکار شدن حق، رفع اختلاف، نگاه داندگی از خطا و بهانه زدایی معرفی می‌کند و تبیین صحیح را ایجاد کننده‌ی قدرت بازدارندگی در مقابل دشمنان می‌داند. از نگاه اسلام تبیین‌گر اصلی خداوند و رسول (ص) و امامان معصوم (ع) هستند.

در سیره ائمه؛ جهاد تبیین به روش‌های مختلف انجام گرفته از جمله: تبیین مستقیم در خطابه و سخنرانی، جهاد تبیین با تربیت مبلغان و فرستادن آنها به مناطق مختلف، جهاد تبیین با مناظره و کرسی‌های آزاد اندیشی، جهاد تبیین با ارسال نامه، تبیین‌گری با استفاده از فرصت دوره‌های آموزشی، تبیین‌گری با شیوه‌ی پرسش و پاسخ، تبیین‌گری با تبلیغ در مراسم حج، تبیین‌گری با دعا، تبیین‌گری با استفاده از هنر و جاذبه‌های کلامی و شعر، تبیین‌گری با گریه‌های سیاسی.

^{۶۳} خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری مورخ ۱۳۹۲/۱۲/۱۵

حضرت زهرا(س) یک جهاد تبیین همه‌جانبه را به نمایش گذاشتند که شامل خطبه خوانی در مسجد و همراه کردن زنان مدینه با خود در تبیین مواضع بود بعلاوه ایشان از راهکارهای تبیین شخص به شخص (در مقابل تبیین گروهی) و گریه‌های سیاسی نیز در جهاد خود بهره بردند و نهایتاً شهید راه تبیین شدند. حضرت زینب(س) نیز در زنده نگه داشتن اسلام پس از عاشورا یک جهاد تبیین تمام عیار را به نمایش گذاشتند. ایشان علیرغم مصیبت‌زدگی و هجوم مشکلات با یادآوری گذشته، تحلیل وضع حال و هشدار نسبت به آینده؛ به آشکار کردن ماهیت و تحلیل رفتار دشمن و داد خواهی از او پرداختند.

از مهمترین شاخصه‌های جهاد تبیین در سیره این موارد است: توجه به ویژگی‌های تبیین‌گر، توجه به شرایط مخاطب، دقت در محورهای موضوعی تبیین، تحریک احساسات در تبیین، حرکت هماهنگ و حرف واحد.

الگو گیری و استفاده از شاخصه‌های تبیینی سیره در عصر حاضر ایجاب می‌کند: که هر فردی در جامعه که می‌خواهند تبیین‌گری کند نخست، دانش و فهم صحیح و بصیرت لازم در آن زمینه را کسب نماید. و همواره در تبیین به شرایط مخاطب (از نظر زمان و مکان و شرایط اجتماعی) و استفاده از هنر جهت تبیین مواضع توجه کند. امروز در جامعه ما مسئله «حفظ کیان حکومت اسلامی بر پایه ولایت فقیه» اساسی ترین محور تبیین است و جهاد تبیین افراد در جامعه باید همراه با هماهنگی و وحدت کلمه باشد تا در سایه‌ی آن گفتمان سازی در جامعه شکل گیرد. گفتمان امروز جامعه باید بر مبنای آموزه‌های اسلامی زمینه ساز حرکت به سوی ظهور باشد..

منابع و مراجع

- ۱) قرآن کریم
- ۲) نهج البلاغه، صبحی صالح، ناشر: مرکز البحوث الاسلامیه، قم، ۱۳۷۴.
- ۳) ابن آشوب، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب، ناشر: علامه، قم، ۱۳۷۹.
- ۴) ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ترجمه: غلامرضا لایقی، نشر کتاب نیستان، چاپ دوم ۱۳۹۳.
- ۵) ابن بابویه، محمد بن علی، اکمال الدین و اتمام النعمه، ترجمه: منصور پهلوان، قم، دارالحدیث، چاپ سوم ۱۳۸۷.
- ۶) ابن طاووس، علی بن موسی، الهوف علی قتلی الطفوف، ترجمه: علیرضا رجالی تهرانی، نشرنبوغ، ۱۳۹۶.
- ۷) الهی، حسن، زینب کبری عقیده بنی هاشم، نشر موسسه فرهنگی آفرینه، تهران ۱۳۷۵.
- ۸) بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر، جمل من انساب الاشراف، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات، دارالفکر، ۱۳۷۵.
- ۹) حر عاملی، شیخ محمد بن حسن، وسائل الشیعه الی التحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۲، قم، موسسه آل البیت، ۱۴۰۹ق.
- ۱۰) حیدر، اسد، امام صادق و مذاهب اربعه، ج ۲، تهران، مرکز نشر مجمع عالی اهل بیت، تهران، ۱۳۸۲.
- ۱۱) خامنه‌ای، سید علی، انسان ۲۵۰ ساله، انتشارات صهبا، چاپ اول ۱۳۹۰.
- ۱۲) دشتی، محمد، فرهنگ سخنان فاطمه زهرا سلام الله علیها، قم، مرکز نشر و تحقیقات امیرالمؤمنین علیه السلام، ۱۳۷۲.
- ۱۳) رهبر، محمد تقی، فرصت‌های تبلیغی حج، قم، موسسه فرهنگی تبیان، ۱۳۸۷.
- ۱۴) صدوق، محمد بن علی بن الحسین بن بابویه، الخصال، قم، انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم ۱۴۰۳ جلد ۱.
- ۱۵) صلح میرزایی، سعید، جهاد تبیین در اندیشه‌ی حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ بیست و هشتم ۱۴۰۰.
- ۱۶) طبرسی، ابو منصور احمد بن علی بن ابیطالب، الاحتجاج، مترجم: بهزاد جعفری، نشر دارالکتب الاسلامیه، تهران ۱۳۸۱.
- ۱۷) فیض کاشانی، محمد بن حسن، معادن الحکمه فی مکاتب الائمه، تحقیق: علی الحمی میانجی، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه، قم، ۱۳۹۴.
- ۱۸) مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، مترجم: ابوالحسن موسوی همدانی، دارکتب الاسلامیه، ۱۰۷۰ق.
- ۱۹) مطهری، مرتضی، بیست گفتار، انتشارات صدرا، قم ۱۳۹۵.
- ۲۰) مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، نشر دارالکتب الاسلامیه، تهران ۱۳۸۶.
- ۲۱) مکارم شیرازی، ناصر، عاشورا، ریشه‌ها، انگیزه‌ها، رویدادها و پیامدها، نشر مدرسه الامام علی بن ابیطالب، قم، ۱۳۸۶.
- ۲۲) نقدی، جعفر، زینب کبری (س)، نشر هادی، تهران ۱۳۹۴.
- ۲۳) اسدی، نرگس، «مقایسه‌ی جنگ‌ترکیبی در صدر اسلام با عصر حاضر» مدرسه علمیه ام ابیها (س)، زمستان ۱۴۰۲.

- (۲۴) امانی، جواد و موسوی مقدم، سید عباس، «بررسی جایگاه جهاد تبیین و مصادیق عملی آن در گفتار و سیره اهل بیت علیهم السلام»، فصلنامه کلام حکمت، سال پنجم، شماره دهم، پاییز و زمستان ۱۴۰۱
- (۲۵) برزگر، حسین، «شاخص‌های جهاد تبیین با تحلیل سخنرانی‌های حضرت زینب(س) در معرفی قیام عاشورا»، پژوهشنامه معارف اهل بیت علیهم السلام، سال اول، پاییز ۱۴۰۱
- (۲۶) پودات، فهیمه، «جهاد تبیین فاطمه زهرا (س) و حضرت فاطمه معصومه (س) در دفاع از ولایت»، فصلنامه مطالعات تربیتی و اجتماعی قرآن و عترت، شماره ۱۰ اسفند ۱۴۰۱
- (۲۷) حسین‌زاده، علیرضا، «مجاهدات‌های امام صادق(ع) در تبیین معارف دین»، فصلنامه مبلغان، اردیبهشت و خرداد ۱۴۰۱، شماره ۲۷۶
- (۲۸) حیاتی، طاهره و محمد حسین، «گستره جهاد تبیین در اندیشه‌ی دفاعی امام خامنه‌ای»، نشریه معرفت‌سیاسی، سال چهاردهم، بهار و تابستان ۱۴۰۱
- (۲۹) سالاری، سیده شیدا و امی، زهرا، «حضرت زهرا (س) و ولایت مداری»، پژوهشنامه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، بانوان شیعه، سال هفتم شماره ۲۴ تابستان ۱۳۸۹
- (۳۰) قلیزاده، معصومه، «شناسایی مهمترین نقش طلبه در دستیابی به اهداف بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی»، مدرسه علمیه ام ابیها(س)، پاییز ۱۴۰۰
- (۳۱) کریمی، محمود و بخشی، محمد رضا، «مفهوم شناسی جهاد کبیر در قرآن کریم و تبیین عرصه‌های آن»، پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن، دوره هشتم ۱۳۹۹.
- (۳۲) محقق، طاهره، «روش‌های تبلیغاتی حضرت زهرا (س)»، مجله نامه جامعه، شماره ۸۰، اردیبهشت ۱۳۹۰
- (۳۳) محمدی‌پویا، فرامرز، «ارائه الگوی تربیتی با رویکرد جهاد تبیینی از دیدگاه نهج‌البلاغه»، فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، سال دهم، شماره ۴۰، زمستان ۱۴۰۱
- (۳۴) محمدی، علی اکبر، «بصیرت اهداف و ضرورت‌ها»، کنگره ملی پژوهش‌های کاربردی علوم انسانی، گرگان، ۱۳۹۳
- (۳۵) مریجی، شمس‌الله، «بازخوانی مولفه‌های تبیینی خطبه‌های بانوی کربلا در کوفه و شام»، فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، شماره ۱، تابستان ۱۴۰۲